

Türk Kütüphaneciliğinde Siyaset Ögesi

Doç. Dr. Bülent Yılmaz*

Öz

Toplumsal yapı öğelerinden siyaset kurumu ile kütüphane arasında anlamlı ilişkiler olduğu kuramsal olarak söylenebilir. Çalışmada, bu varsayım temelinde, Osmanlı Dönemi'ne ilişkin olarak 1867 Fransız Notası (Layihası), 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, II. Meşrutiyet Dönemi ve İttihat ve Terakki Cemiyeti, Türk Ocakları; Cumhuriyet Dönemi'ne ilişkin olarak da Tevhid-i Tedrisat Kanunu (Öğretimin Birliği Yasası), Harf Devrimi, Halkevleri ve Kütüphaneler Komitesi Raporu siyaset-kütüphane ilişkisi açısından değerlendirilmeye çalışılmıştır. Sonuçta, Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemlerinde kütüphanelere ilişkin önemli sayılabilecek hareketlenmelerin, özünde siyasal nitelikteki sürecin ürünü oldukları anlaşılmıştır.

Abstract

It can theoretically be said that there is a meaningful relationship between the politics, which is one of the components of the social structure, and the library. Based on this hypothesis, the following historical developments are evaluated from the viewpoint of politics-library relationship: The French Note of 1867, The General Education Law of 1869, 2nd Constitutional Period (1908-1918) and the Unity and Development Party (İttihat ve Terakki Cemiyeti), The Turkish Society (Türk Ocakları) during the Ottoman Period, and the unity of Education Law, the Reform of the Turkish Alphabet, the Community Centers (Halkevleri), and the Report of the Committee of Libraries during the Republican Period. It was concluded that library developments that can be regarded as important during the Ottoman and Republican periods are the by-products of the process of the political process.

Giriş

Tarihte toplumsal gereksinimlerin sonucunda ortaya çıkan toplumsal kuruluşların yapı, işlev ve rollerinin doğru bir biçimde ortaya konabilmesi için, onları, toplumsal değişme süreci bağlamında ya da aynı anlama gelmek üzere, toplumsal yapı içerisinde ele almak ve değerlendirmek yöntemsel bir zorunluluk gibi görünmektedir. Toplumsal bir kuruluş olarak kütüphane kurumunun da böylesi bir yaklaşımla irdelenmesi hem ilgili alanın kuramsal açılımına katkıda bulunacak ve hem de uygulamaya yansıyan sonuçları olabilecektir. Kuşkusuz, ‘toplumsal olanın, aynı zamanda tarihsel oluşu’ gerçeği, kuruluşları tarihselliğinde ele almayı da gerektirmektedir. Soysal (1998a: 11), bu yaklaşımızı, genel olarak, “kütüphane kurumunun toplumsal bir varlık olması nedeniyle, siyasal, kültürel ve ekonomik yapının doğrudan ya da dolaylı etkileri çerçevesinde değerlendirilmesi gerekir” biçiminde dile getirmektedir. Kuramsal çözümlemesi aşağıda yapılacağı üzere, kütüphane kurumunu toplumsal öğeler ile ilişkisi içinde irdelenmek önemli görünmektedir. Ancak çalışmamızda, sözü edilen ilişki sadece siyaset ögesi temelinde incelenmeye çalışılacaktır. Ayrıca, siyaset, Türkiye’deki yaygın kanının aksine, olumlu ya da olumsuz anlam taşıyan bir öge olarak değerlendirilmemekte, sosyolojik bir olgu olarak ele alınmaktadır.

* Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü öğretim üyesi.
E-posta: byilmaz@hacettepe.edu.tr

Kısaca, bu çalışmada, toplumsal bir kuruluş olarak kütüphane, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi Türk kütüphaneciliği ile sınırlanmak üzere ve ağırlıkla halk kütüphanesi türü göz önüne alınarak, bir toplumsal kurum olan siyaset ile ilişkisi içinde değerlendirilmeye çalışılacaktır. Kuşkusuz, böylesine uzun bir dönemin her biri ayrı ve kapsamlı çalışma konuları olan olaylarını ayrıntıları ile irdelemek bir bildiri sınırları içinde olanaklı değildir. Çalışmamızda, ele alacağımız ve Türk kütüphanecilik tarihi açısından önemli görünen olaylara ilişkin durum, büyük ölçüde, yapılmış çalışmalara dayanarak genelde ortaya konacak ve böylece siyaset-kütüphane ilişkisine yönelik sosyolojik varsayımımız sınanmaya çalışılacaktır.

Toplumsal Değişme/Yapı, Siyaset ve Kütüphane İlişkisi

Toplumsal sistem olarak da adlandırılabilen ve toplumsal değişime kaynaklık eden toplumsal yapı kavramı toplum, toplumsal ilişki ve toplumsal kurum alt kavramlarını içermektedir. Kongar (1985: 41-45,46)'ın, sosyo-kültürel bir olay, kendi kendini sürdüren, kendi kendi kendine yeten bir varlık ve bir etkileşim süreci olarak ele aldığı **toplum** “aynı toprak parçası üzerinde bir arada yaşayan ve temel çıkarlarını sağlamak için işbirliği yapan insanların tümü, cemiyet” (TDK 1992:1484) biçiminde tanımlanabilmektedir. Toplum denilen insan topluluğunu oluşturan bireyler birbirleri ile sürekli ilişki içindedirler. Bireylerin kendi aralarında etkileşime dayalı bu eylemleri **toplumsal ilişkiler** olarak tanımlanmaktadır. Ancak, sözü edilen bu etkileşimin, dolayısıyla “ilişkilerin kurallarını belirleyen” (Kongar 1985:33) ve toplum tarafından yaratılmış olan ekonomi hukuk, eğitim, ahlak, sanat, bilim, felsefe, din, teknoloji vb. **toplumsal kurumlar** bulunmaktadır. İşte, siyaset ögesi de toplumsal ilişkileri düzenleyen bu toplumsal kurumlardan birisidir. *Toplumsal sistem içindeki bu ilişkilerin sözü edilen toplumsal kurumlar tarafından düzenlenmesi sonucu toplumsal yapı ortaya çıkmaktadır.* Diğer bir deyişle, **toplumsal yapı**, toplumsal kurumlar tarafından düzenlenmiş toplumsal ilişkilerle ortaya çıkan toplumsal sistemdir. **Toplumsal değişme** kavramı ise, *toplumsal ilişkilerin ve toplumsal kurumların, yani toplumsal yapının değişmesi* anlamına gelmektedir.

Kıray (1964:15-16) ve Kongar (1985: 35) toplumsal yapının;

- a) Sistem özelliği gösterdiğini,
- b) Birbirine bağlı ve bağımlı öğelerden oluştuğunu,
- c) Sürekli değiştiğini,
- d) Süreklilik, istikrarlılık ve düzenlilik gösterdiğini dile getirmektedirler.

Kısaca belirtmek gerekirse, toplumsal yapı bütünlük niteliği gösteren ve birbiri ile sürekli etkileşim halinde olan ekonomi, eğitim, siyaset, hukuk, sanat, din vb. öğelerden oluşmaktadır. Her bir öge diğerlerini etkilemekte ve kendisi de onlardan etkilenmektedir. Toplumsal değişimin mekanizması ya da dinamiği bu karşılıklı etkileşim sürecinde yatmaktadır. Bir öğedeki değişim diğer öğelerde değişime neden olmakta, bu bağlamda da toplumsal yapı, toplumsal kurumlar arası ilişkiler anlamına gelmektedir.

Toplumsal bir kuruluş olarak kütüphane, yukarıda sözü edilen toplumsal kurumlardan, özellikle eğitim içinde değerlendirilebilir görünmektedir. Diğer bir deyişle, kütüphane eğitimsel bir kuruluştur ve bu nedenle de eğitim kurumu içinde ele alınması yanlış olmayacaktır. Bu çalışmanın kuramsal zemini bu noktada ortaya çıkmaktadır. Buna göre, toplumsal bir kurum olarak siyaset ögesinin kütüphane kurumuna etkileri çalışmada ele alınan zaman-mekan boyutunda ve toplumsal yapıyı oluşturan toplumsal öğeler arasındaki ilişkiler süreci temelinde değerlendirilmeye çalışılacaktır. Temel varsayımımız, toplumsal bir öge olarak siyaset kurumunun bir ülkede kütüphanelerin gelişimini etkilediği/belirlediğidir. Çünkü, siyaset ögesindeki bir değişim eğitimi etkileyecek/değiştirecek, bir eğitimsel kurum olan kütüphane de bu değişimden etkilenecektir.

Kuramsal zemin açısından siyaset kavramının da kısaca tanımlanmasında yarar bulunmaktadır. “Politika” terimi yerine de kullanılan “siyaset” kavramı, genelde, “düzenlemek, yetiştirmek ve

yönetmek” anlamına gelmektedir (Aydın 2002; Kışlalı 2000). Buradaki yönetim, insanların, toplumun ve devletin yönetimini kapsamaktadır.

Siyaset kurumunun daha önce sözü edilen toplumsal yapı öğeleri (kurumları) arasında kendine özgü yanlarının olduğu söylenebilir. Siyasetin kendine özgü bu yanının, “siyasal olanın, gerisinde –kullanılsın kullanılmasın- bir gücün bulunduğu düzenleme olması gerçeğinden kaynaklandığı belirtilmektedir (Aydın 2002:22). Tarihsel olarak siyaset sadece bir iç ve dış güvenlik kurumu iken gittikçe toplumsal hayatın bütününe kapsar duruma gelmeye başlamıştır. Siyaset, genelde, toplumsal yapı öğeleri arasında dengeyi sağlama, bu öğeler arasında ilişkileri düzenleme gibi bir işleve sahiptir. Diğer bir deyişle, siyaset, bütün toplumsal öğelerin yapısını ve değişimini etkilemektedir. Ancak, bu işlevin doğal bir toplumsal değişim süreci yaşayan toplumlar için geçerli olduğu söylenebilir. Aynı tarihsel süreci farklı biçimde yaşayan ya da tarihte anakronizme (tarihte yerini şaşırma) düşmüş toplumlar için siyaset ögesi diğer toplumsal yapı öğelerini “etkileyen değil belirleyen” bir işleve bürünmektedir. Bir ögenin etkileyen değil de belirleyen olması toplumsal değişimde oldukça farklı sonuçlara neden olabilmektedir. Yerel feodal güçlere sahip ve genelde üretime dayalı Avrupa krallıklarına karşın, aynı dönemde ciddi hiç bir yerel otoritenin olmadığı, ağırlıkla vergiye (haraca) dayalı ve güçlü/tek egemen merkezi yapının bulunduğu Osmanlı İmparatorluğu’nda siyaset ögesinin işlevi farklılıklar taşımaktadır. Sözü edilen krallıklar için toplumsal kurumlar arası “etkileyen denge unsuru” olan siyasetin, Osmanlı toplumu için “belirleyici temel öge” olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Osmanlı geçmişi nedeniyle siyasetin bu işlevinin Cumhuriyet Dönemine aktarılmış olması da doğal sayılmalıdır. Bu durumda bir başka varsayımımızı şöylece açıklayabiliriz:

“Siyaset ögesi Osmanlı ve Cumhuriyet dönemleri Türk kütüphaneciliğinin gelişimini büyük ölçüde belirlemiştir.”

Çalışmamızda seçtiğimiz Osmanlı ve Cumhuriyet dönemine ait siyasal nitelikli bazı olayların Türk kütüphaneciliğine etkileri sınanmaya çalışılacaktır.

Osmanlı Dönemi Siyaset Kurumu ve Kütüphane

Daha önce belirtildiği üzere, Osmanlı İmparatorluğu, ekonomisi büyük ölçüde savaşa, dolayısıyla vergiye dayalı, merkezi gücün (padişahın) tek egemen olduğu bir toplumsal yapıdır. Bu nedenle de siyaset ögesi toplumsal yaşamın belirleyici temel kurumu niteliği göstermektedir.

Kütüphanecilik tarihi açısından Tanzimat Dönemine kadar olan süreçte siyaset ögesi ile ilişkisi bakımından dikkati çeken noktanın kabaca Fatih dönemine ait olduğu söylenebilir. İncılık (2004), genelde, Fatih Döneminin Osmanlı klasik çağın en güçlü ve farklı dönemi olduğu ve Fatih’in imparatorluk yapısını niteliksel olarak değiştirdiğini belirtmektedir. Cunbur (1957)’un, Fatih dönemi kütüphanelerine özel önem yükleyerek, kütüphanecilik tarihi açısından “parlak bir sayfa” olarak nitelemesinin, gerçekte, Fatih döneminin Osmanlı İmparatorluğu’nun “en parlak sayfası” olmasından kaynaklandığını söylemek yanlış sayılmayacaktır. İstanbul’u almış ve siyaseten gücü merkezileştirerek eline geçirmiş Fatih’in döneminde kütüphanelerin ve kütüphaneciliğin görece parlak olması siyaset-kütüphane ilişkisinin kabaca da olsa bir göstergesidir. Bu dönemi de içine alan bir başka çalışma (Erünsal 1991) bu konuda ayrıntılı bilgiler sunmaktadır.

Osmanlı dönemi kütüphaneciliğine ilişkin asıl hareketlenmenin görüldüğü ve genelde ‘batılılaşma’ olarak adlandırılan süreç ile birlikte siyaset-kütüphane ilişkisi daha somut biçimde ortaya çıkmaktadır. Büyük ölçüde, Soysal (1998a; 1998b; 1998c) ve diğer bazı araştırmacılar (Cunbur 1957; 1964a; 1964b; Çavdar 1995) tarafından irdelenen bu dönemde varsayımımız açısından ele alınabilecek başlıca olaylar 1867 Fransız Notası (Layihası), 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile II. Meşrutiyet Dönemi/ İttihat ve Terakki Hareketi ile Türk Ocakları’dır.

Osmanlı toplumsal düzenindeki bozuklukları düzeltme amacıyla, büyük ölçüde Batılı ülkelerin siyasi baskılarıyla 18 Şubat 1856 tarihinde yayımlanan *Islahat Fermanı* (Yerasimos 198.:614-617)’nin

çıkartılışının üstünden 10 yıla yakın bir sürenin geçmesine karşın köklü bir ıslahata girişilemediği gerekçesiyle 22 Şubat 1867 yılında Fransız Hükümeti bir nota verir. **Nota**'da eğitime yönelik maddeler Fransız Milli Eğitim Bakanı tarafından hazırlanmış olup, "halk kütüphaneleri kurulması önerisi" ayrı bir madde olarak yer almaktadır (Soysal 1998a: 12). Nota sonrası, 1867'den itibaren eğitim alanında kütüphanelere de yansıyan bir hareketlenme başlamıştır. Umumi kütüphaneler (Kütüphane-i Umumiler) adıyla halk kütüphaneleri açılmaya başlanmıştır. Cunbur (1964a; 1964b;) bu hareketliliği, genelde, kişisel duyarlılık ve ilgiye bağlarken, Soysal (1998b), sözü edilen hareketliliğin siyasal nitelik taşıyan bir olgudan kaynaklandığını belirtmekte ve aynı zamanda Nota'dan kaynaklandığına ilişkin dış yorumlara da dikkat çekmektedir. Çavdar (1995: 55) da Umumi Kütüphanelerin ortaya çıkışında aydınların siyasal iktidarı ellerinde tutma çabaları ile geneldeki milliyetçilik hareketlerinin etkisini vurgulamaktadır. Kısaca ve somut olarak söylemek gerekirse, Osmanlı döneminde halk kütüphanesi olarak nitelendirilebilecek kütüphaneler siyasal belgeler/olaylar olan ıslahat Fermanı ve Fransız Notası sonucu kurulmaya başlanmıştır. Yani, halk kütüphanelerinin ortaya çıkışında siyasal etki belirleyici olmuştur.

Nitekim, sözü edilen dönemde bu hareketliliğin en önemli sonucu 1869 tarihli **Maarif-i Umumiye Nizamnamesi**'dir. Soysal (1998a:13), yasa niteliğindeki bu Nizamname'yi çağdaşlaşma girişimi gereği ve özde "siyasal" bir eğilimin ürünü olduğunu belirtir. Yasa ile ilk kez eğitim hizmeti kamu görevi olarak kabul edilir. Böylece, yüzyıllar boyu vakıf yoluyla oluşan ve varlığını koruyan kütüphane hizmeti, bireysel etkinlik konusundan çıkıp, devlet örgütünün çalışma ve yükümlülük alanına girer (Soysal1998a:18). Bu, devletin kütüphane kurumuna yönelik bakış açısının değişmesi anlamına gelir ki, değişikliğin kaynağında siyasal nitelikli bir eğilim bulunmaktadır. Kuşkusuz, Nizamname ve ona bağlı gelişmelerde önder olan Münif Paşa'nın son derece güçlü siyasal kişiliğini de göz ardı etmemek gerekmektedir (Cunbur 1964a). Münif Paşa'nın Sadrazam Ali Paşa'ya sunduğu "Millet Kütüphanesi" adıyla bir kütüphanenin kurulması önerisi yer alan ve yukarıda sözü edilen Nota'ya göndermeler içeren "Layiha" (1870), Maarif Nezareti tarafından umumi kütüphanelerin yönetimini kurallara bağlayan "Talimatname" (1881), Bayezit Umumi Kütüphanesi'nin kurulması (1882), basılı kütüphane kataloglarının çıkarılması (1884-1896) gibi kütüphanecilik açısından önem taşıyan adımların Nizamname kaynaklı oluşu (Soysal 1998b: 36; Baysal 1983: 1308) ve Nizamname'nin de siyasal bir sürecin ürünü niteliği taşıması siyaset-kütüphane ilişkisine yönelik ipuçları vermektedir. Kısaca, Maarif-i Umumiye Nizamnamesi (1869)'nin kendisi, Nizamnameyi hazırlayan, bazı layihalar ve talimatnamelerle değişimi güçlendiren ve bu döneme bu anlamda damgasını vurmuş olan Münif Paşa'nın siyasal kimliği, ayrıca, genelde Nizamname kaynaklı değişimler Osmanlı kütüphane gelişimini son derece yakından etkileyen siyasal nitelikli bir sürecin parçalarıdır ve dolayısıyla, kütüphanelere ilişkin bu gelişmeler özünde siyasaldır.

Tuncay (1990: 27), çağdaş Türkiye'nin tarihinin üç döneme ayrılabilceğini belirterek, II. Meşrutiyet'in başından Cumhuriyet'in ilanına kadar geçen onbeş yıllık süreyi Osmanlı Devleti'nin ortadan kalkması ve yeni bir devletin kuruluşuna geçiş dönemi saymanın doğru olacağını dile getirmektedir. Meşrutiyet ile özdeşleşen kuruluş ise İttihat ve Terakki Cemiyeti'dir. Tam anlamıyla siyasal bir örgüt olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin amacı Abdülhamit yönetimini yıkmak olup, temel ideolojileri meşrutiyetçilik idi. Ayrıca, Panislamizm ile Osmanlıcılık da ideolojilerinin bileşenleriydi (Yerasimos 198.: 568-569). Tunaya (1989:308) da İttihat ve Terakki'nin Osmanlıcı, İslamcı ve Türkçü yüzü olduğunu ancak asıl yüzünün Türkçülük olduğunu belirtmektedir. Benzer biçimde, İttihak ve Terakki'nin başlangıçta Osmanlıcılık olan ideolojisini, özellikle 1911'den sonra büyük ölçüde ulusçuluğa (milliyetçiliğe) dönüştürdüğü, 1913 ortalarından itibaren Ziya Gökalp ideolojisine (Türkçülük) uygun önlemler aldığı söylenebilir (Soysal 1998a:13; Tuncay 1990:38). Kısaca belirtmek gerekirse, II. Meşrutiyet Dönemi ve o dönemin siyasal egemeni olarak İttihat ve Terakki Cemiyeti Türk tarihi açısından uluslaşma bilincinin ve dolayısıyla uluslaşma sürecinin başlangıcını ifade etmektedir. Son derece anlamlı bir radikal siyasal dönüşüm aşaması olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

II. Meşrutiyet ve dönemin temsilcisi/egemeni olarak İttihat ve Terakki olgusu Türk kütüphaneciliğini ıslahat önlemlerinden eğitim-kültür sorununa ilişkin olanlar aracılığıyla etkilemiştir. Bu döneme yönelik olarak şu belirleme siyaset-kütüphane ilişkisi açısından son derece önemli görünmektedir:

“Kütüphane kurumu siyasal güç eliyle belli bir amaç için ve stratejik anlayışla ilk kez Meşrutiyet döneminde kullanılmak istenmiştir” (Soysal 1998a: 21).

Diğer bir deyişle, İttihat ve Terakki, toplumda ulus bilincini ve bu bilince dayalı toplumsal örgütlenmeyi/değişimi yaratmak için oluşturduğu plan ve programlarında kütüphane kurumuna da önemli işlev yüklemiştir. Böylece, kütüphane siyasal bir amacın aracı niteliğine bürünmüştür. Bu yaklaşımın somut sonuçlarından birisi İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin programlarında 1911'den başlayarak yinelenen “milli kütüphane kurma” önerisi üzerine 192-1918 yılları arasında çeşitli illerde **milli kütüphane** adıyla halk kütüphaneleri niteliğinde kütüphaneler açılmaya başlanmasıdır (Soysal 1998a). Bu kütüphaneler Türk kütüphanecilik tarihinde siyasal bir programın uzantısı olarak kurulmaları açısından özgün bir gelişimi ifade ederler.

Siyasal bir dönem olarak II. Meşrutiyet ile siyasal bir hareket olan İttihat ve Terakki'nin Türk kütüphaneciliği açısından incelenmeye değer bir etkisi de **Türk Ocakları** aracılığıyla olmuştur. 1911 yılından itibaren kurulmaya başlanan Türk Ocakları, genelde, Türklerde milliyetçilik düşüncesinin örgütlü biçimde geliştirilmesini amaçlayan siyasal bir girişim olarak değerlendirilmektedir (Keseroğlu 1989: 101). Türk Ocakları'nın İttihat ve Terakki'nin amaçları açısından “siyasal bir zorunluluğun sonucunda kurulduğu” (Çavdar 1983: 878) belirlenmesi bu kurumların siyasal niteliklerini açıkça ortaya koymaktadır. Türk Ocakları İttihat ve Terakki ile açık yasal ilişkileri olmasa bile aydınlar ve gençler arasında Cemiyet'in düşüncelerini yaymada büyük bir rol oynamışlar, 1913'ten sonra etkin bir dil ve dünya görüşünün oluşturulduğu örgütler haline gelmişlerdir (Çavdar 1983: 878). Burada söz edilen dünya görüşü siyasal bir ideoloji olan milliyetçilik (Türkçülük)tür. Türk Ocaklarının siyasal etkinlik kazanmaları Soysal (1998c: 43) tarafından da vurgulanmaktadır.

Türk Ocakları yukarıda sözü edilen işlevlerini gerçekleştirmede kurdukları kütüphaneleri de kullanmışlardır. Diğer bir deyişle, Türk Ocağı kütüphaneleri, Ocakların siyasal amaçlarının gerçekleşmesinde önemli işlevler yüklenmişlerdir. Ancak, bunun da ötesinde, Ocak kütüphaneleri milli kütüphanelerle birlikte Anadolu'da bir kütüphane hareketi başlatmışlardır (Soysal 1998c: 43). Keseroğlu (1989: 100), Türk Ocakları kütüphanelerini TC'nin ilk çocuk kütüphanesini (Akhisar) ve yine TC'nin en büyük kütüphanelerinden birisi olan Türk Ocakları Genel Merkezi Kütüphanesini (Ankara) kurmaları ile, kendilerinden sonra gelen Halkevleri kütüphanelerine maddi-manevi miras bırakmalarını kütüphanecilik tarihi açısından önemli görmektedir. Türk Ocakları kütüphanelerine ilişkin bir çalışma (Karaer 1990) bu konuda ayrıntılı bilgiler sunmaktadır.

Genel olarak, II. Meşrutiyet ve dolayısıyla İttihat ve Terakki'nin Türk kütüphaneciliğine katkıları 1) Milli Kütüphaneye olan gereksinim saptanıp savunulması, 2) Anadolu'da halk için kütüphaneler kurulmasına ortam hazırlama noktalarında yoğunlaşmaktadır (Soysal 1998a:21). Türk kütüphaneciliği açısından özel öneme sahip olduğu söylenebilecek bu dönemin özünde siyasal nitelikli bir sürecin ürünü olması, çalışmanın, daha önce dile getirilen varsayımını güçlendirmektedir. Ancak, bunun da ötesinde, siyasal sürecin Osmanlı Dönemi Türk kütüphaneciliğine yansımalarının “belirleme” düzeyinde olduğunu söylemek olanaklı görünmektedir.

Cumhuriyet Dönemi Siyaset Kurumu ve Kütüphane

Cumhuriyet Dönemi'nde, değerlendirilmesi bu çalışmanın amacı açısından anlamlı görünen ve bu nedenle ele alınacak olaylar Tevhid-i Tedrisat Kanunu (Öğretimin Birliği Yasası), Harf Devrimi, Halkevleri deneyimi ve Kütüphaneler Komitesi Raporu'dur.

Cumhuriyet'in kurulmasıyla birlikte Batı uygarlığı tercihini yeni ve güçlü bir aşamaya getiren Türkiye'de bu yönelimin gereği olarak, siyasal nitelikleri belirgin olan çeşitli devrimler gerçekleştirilmiştir. Böylesine köklü bir dönüşüm sürecinin daha başlarında, 1924 yılında, ilk düşünülen değişikliklerden birisi **Tevhid-i Tedrisat Kanunu** (Tevhid-i...1924) ile eğitimde birliğin sağlanması olmuştur. Batılılaşmanın eğitim boyutunu ifade eden bu değişim, o döneme kadar farklı

türde okullarda, farklı amaçlarla ve farklı düşünce yapılarında insanlar yetiştiriliyordu (Akyüz 1989: 363-364). Uluslaşma sürecine girmiş bir toplumda bütün eğitim türlerinin ve okulların ulusallık amacını, yani “vatandaş” yetiştirmeyi amaç edinmesi gerekliydi. Çıkarılan yasanın temel hedefi, bu anlamda, eğitimde birlik ve bütünlüğü sağlamak, eğitimin temel amacını bütün okullar için tekleştirmektir. Uluslaşma süreci açısından bu çaba zorunlu ve anlaşılır bir şeydir. Bir kez daha vurgulanması gereken nokta ise o dönemdeki her devrim gibi *Tevhid-i Tedrisat’ın da siyasal bir devrim/süreç olmasıdır.*

Tevhid-i Tedrisat Kanunu’nun kütüphanelere ve kütüphaneciliğe yansımaları anlamlı olmuştur. Tevhid-i Tedrisat ile kütüphaneler devletin koruyuculuğu altına alınmış, eğitim-öğretim ile ilgili devlet politikasının parçası olmuşlardır (Sefercioğlu 1999:13). Bunun da ötesinde, Tevhid-i Tedrisat Kanunu geleneksel kütüphaneciliğimize kimliğini veren tinsel ve nesnel öğeleri kökten etkilemiş, kütüphaneyi vakıf tüzelkişiliğinin malı olmaktan çıkarıp devlet malına dönüştürmüştür. Ayrıca, bu Yasa ile kütüphaneler ulusal-laik bir nitelik kazanmışlardır. Kütüphanecilikte bir evrim simgesi olarak değerlendirilebilecek Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile Türk kütüphaneciliğine yüzyıllar boyu egemen olmuş başlıca tüzel-ekonomik özellikler artık ortadan kalkmış, kurumsal yapı yeni bir nitelik almıştır (Soysal 1998b: 53-54).

Eğitimi ulusallaştırma ve laikleştirme yönünde etkin bir siyasal atılım olarak Tevhid-i Tedrisat Kanunu Türk kütüphaneciliğine yansıma niteliğiyle siyaset-kütüphane ilişkisi açısından Cumhuriyet Dönemi kaynaklı bir örnek oluşturmaktadır.

Cumhuriyet’in en önemli kültür devrimlerinden birinin, belki başta gelenin dilde yapıldığı, Cumhuriyet’te dil sorununun aynı zamanda bir uygarlık değiştirme simgesi ve sorunu olarak değerlendirildiği söylenebilir (Katoğlu 1990:413). 1928 yılında gerçekleştirilen **Harf Devrimi** (Türk harflerinin...1928), çağdaş dünya koşulları içinde kolay kolay cesaret edilip yürütülemeyecek bir işti. Ancak, Türk Harf Devrimi başarıya ulaşmıştır; yayın yaşamı canlanmış, okul ve öğrenci sayısı artmış, dilde yazım sorunu en aza inmiş ve bölgesel ağız farkları büyük ölçüde ortadan kalkmıştır (Ortaylı 1983: 1296-1297).

Kütüphanelerin hizmet ufuklarını genişleten Harf Devrimi (Sefercioğlu 1999:18)’nin, Türk kütüphaneciliğine yansıması genel olarak şu noktalarda toplanabilir:

- Kütüphaneler açılan okuryazarlık kursları ve kampanyaları ile genel eğitim seferberliğinin parçaları olmuşlardır.
- Ortaya yeni kütüphane türleri (Milli Kütüphane, araştırma kütüphaneleri) çıkmıştır.
- Kütüphanelerin alt yapı öğelerinden dermenin niteliği değişmiş, bunun sonucu olarak da kütüphanelere çağdaş anlamda hizmet üretimi ya da toplumsal etkinlik kazanma yolunda güçlü bir olanak yaratılmıştır.
- Kütüphanelerin, kaynakları “koruma” biçimindeki işlevleri nitelik değiştirerek “kullandırma” yönünde oluşmaya başlamıştır (Alpay 1990:202; Soysal 1998c: 65,116).

Görüldüğü gibi, güçlü bir *siyasal* kişilik olarak Atatürk’ün belirleyiciliğinde gerçekleşen ve Cumhuriyet’in en etkili *siyasal* dönüşümlerden birisi olan Harf Devrimi’nin Türk kütüphaneciliği tarihinde de köklü dönüşümlere neden olduğu söylenebilir. Bu etki, siyaset-kütüphane ilişkisinin bir başka örneği olarak değerlendirilebilir.

Genç Cumhuriyet’in kültür atımları, laikleşme ve batılılaşma politikaları içinde özgün yapılarıyla başlıbaşına bir yer tutan **Halkevleri**, Cumhuriyet tarihinde etkin izler bir kurum olmuştur (Katoğlu 1990: 410, 412). 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı’nın da etkisiyle muhalefetin temsilcisi Serbest Fırka’nın ülkede ciddi siyasal başarı kazanması Cumhuriyet rejiminin toplum tarafından henüz tam anlamıyla özümsemediğini ortaya koymuştur (Koçak 1990:16). Bu durumda Cumhuriyet ilkelerinin halka anlatılması, ayrıca, halkın yeni bir ideoloji ile kazanılmaya çalışılması gerekmektedir. Halkevleri, Türk Ocakları’nın tarihsel işlevlerini tamamlamalarıyla Türkçülük düşüncesinin yerini *halkçılık* düşüncesinin alması gerektiği inancıyla 1932 yılında kurulmuştur (Keseroğlu 1989:111).

Halkevleri, üretilen bu ideolojinin halka aktarılma görevini üstlenmişlerdir (Kongar 1982: 362). Halkevleri bu anlamda siyasal kurumlar olarak değerlendirilebilir. Ancak, bunun da ötesinde, halkevlerinin, Cumhuriyet Halk Fırkası'na bağlı, partinin ilke ve politikalarını izleyen bir örgüt olması siyasal niteliklerini belirginleştirmektedir. Devletin ve partinin kültür politikaları bu dönemde halkevleri aracılığıyla yürütülür (Keseroğlu 1989: 112). Çavdar (1983:879), halkevlerinin halkın politik ve ideolojik eğitimini sağlamak için zorunlu olarak kurulduğunu belirtmektedir ki, bu, onların siyasal nitelikli kuruluşlar olduğu yaklaşımını desteklemektedir. Kuşkusuz, Cumhuriyet Halk Fırkası'na bağlı olmaları, onun bir örgütü, parçası niteliği taşımaları tek parti rejiminin doğal sonucudur.

“Halkevleri Cumhuriyet yönetiminin dünya görüşünü aydınlar ve mahalli önderler aracılığıyla halka götürme, yaygınlaştırma, tanıtma ve toplumun kültür yapısını canlandırma denemesidir... Misyoner bir anlayış ürünüydüler... Halkevleri Atatürk devriminin bir paratöneri ve yabancı ideolojilere karşı bir set idi.” (Katoğlu 1990:411)

Kısaca, halkevlerinin ve halkevleri amaçlarının son derece belirgin siyasal niteliklere sahip oldukları söylenebilir.

Bir Halkevinde okuma odası ve kütüphanenin bulunması açılma koşulu sayılmaktaydı (Çavdar 1983: 880). Ayrıca, Halkevlerinin 9 şubesinden dördüncüsü *Kitapsaray ve Yayın Şubesi* idi. Büyük ölçüde döneminin halk kütüphanesi niteliği taşıyan Halkevi kütüphaneleri kütüphanecilik tarihimiz açısından özgün bir denemedir. Cumhuriyet Döneminin ilk yaygın kütüphanecilik hizmetlerinin Halkevlerinde verildiği yorumu (Katoğlu 1990: 466) abartı sayılmamalıdır. Hizmet verdikleri dönem boyunca (19 yıl) gerek kütüphane sayıları gerekse, derme ve kullanıcı sayıları açısından çok anlamlı bir canlılığı yansıtırlar (Yılmaz 1991; Karayalçın 1952). Bu nedenle, Keseroğlu (1989:131,117), Halkevi kütüphanelerinin o dönemde Türk kültür yaşamına canlılık kazandırdıklarının altını çizmekte, Halkevi açmak için kütüphane kurmanın koşul olması gerçeğini geleneksel kütüphanecilik anlayışının dışına çıkılması olarak yorumlamaktadır. Özgün hizmet anlayışları, dinamik derme politikaları, somut hizmet hedefleri, harf devrimine katkıları, toplumsal etkileri, yüksek kullanım düzeyleri, canlı bir toplumsal kuruluş olmaları ve toplumsal işlevleri açısından halkevi kütüphaneleri Türk kütüphaneciliği içinde bir “parlama” dönemi olarak değerlendirilebilir. Bu “parlama”nın siyasal nitelikli bir sürecin ve kurumun ürünü olması çalışmamız açısından son derece anlamlı görünmektedir. Halkevi kütüphaneleri Türk kütüphaneciliğinde siyaset-kütüphane ilişkisini oldukça somut bir biçimde yansıtan kuruluşlardır.

Boratav (1990), 1962 yılı sonrasını hem bir önceki dönemden hem de Cumhuriyet tarihinin bütün diğer dönemlerinden niteliksel olarak ayıran belirleyici özelliklerinin olduğunu belirtirken, bu farklılığı özellikle ekonomik kalkınmada “ithal ikameci” bir modele geçiş ve yine kalkınmanın “planlama” tabanına oturtulması olarak yorumlar. Ayrıca, bu dönemin Türk tarihinde demokrasi ve özgürlükler açılımı açısından en ilerici dönem olduğu söylenebilir. Siyasal niteliği son derece açık olan 1960 İhtilal'i ile başlayan bu dönem Cumhuriyet tarihinde *Planlı Kalkınma Dönemi* olarak adlandırılır. Planlama kavramı, başta ekonomi olmak üzere, toplumsal kalkınmanın eğitim, kültür vb. bütün alanlarına yayılmış, diğer bir deyişle, bütün toplumsal alanlar için, bir anlamda, planlama zorunluluğu getirilmiştir.

Planlama olgusunun damgasını vurduğu alanlar içinde kuşkusuz kütüphaneler de vardı. Cumhuriyet Dönemi kütüphaneciliğimizde, özellikle, Halkevlerinin yarattığı yeni bir canlanma ile 1940'lardan itibaren çok güçlü olmasa da belli bir gelişmenin varlığı göze çarpmaktadır. Milli kütüphanenin kurulması, kütüphanecilik eğitiminde alınan yol, halk kütüphanelerine karşı artan duyarlılık, kütüphaneler ayrılan ödeneklerdeki artışlar bu dönemde kütüphaneciliğimizde bir farklılaşmaya işaret eder. Ancak, kütüphanecilikte görülen bu gelişme Özerdim (1960: 2)'in de belirttiği üzere sistemsiz, dağınıktır. Yukarıda sözü edilen planlama kavramının kütüphaneler alanına girişinin 1961 **Kütüphaneler Komitesi Raporu** (Kütüphaneler...1960) ile somutlaştığı söylenebilir. Soysal (1998b: 72-73), Kütüphaneler Komitesi'nce gerçekleştiren çalışmanın “kalkınma” çabasının “plan” uyarınca yürütülmesini öngören; kütüphane hizmeti ile hizmete ilişkin sorunların bütünlük içinde ve ilk kez kütüphaneciler eliyle biçimlendirilip çözüm yolları saptanmasına olanak sağlayan bir ortamda

yapılmış olmak gibi özellikleri olduğunu vurgulamaktadır. Kütüphaneler Komitesi yaptığı çalışma ile kütüphanelerin gelecek 10 yılının planlanmasını hedeflemişti. Raporun, planlayıcılık niteliğinden uzak görünüm sergilediğine yönelik eleştiriler olmasına karşın (Soysal 1998b: 73) planlama kavramının Türk kütüphaneciliğine girişi açısından dikkate alınması gereken bir olaydır. Kuşkusuz, daha önce de belirtildiği üzere, sözü edilen dönem Türkiye'nin bütün kurum ve kuruluşlarının planlama olgusu temelinde yeniden biçimlendirilmeye çalışıldığı yıllardır ve bu genel değişim kütüphanelere de bu biçimde yansımıştır. Önemli bir durum olarak değerlendirdiğimiz planlama yaklaşımının kütüphaneler alanına girmesi olgusu siyaset-kütüphane ilişkisini belirgin bir biçimde yansıtmaktadır. Buna göre, *siyasal nitelikte bir eylem olan 1960 İhtilali'nin sonucunda siyasal bir tercih olarak başlatılan Planlı Kalkınma Döneminde kütüphaneler de planlama olgusuna dahil edilmişlerdir*. O döneme damgasını vuran “planlama” kavramının kendisinin, söz edilen dönem için “siyasal” bir anlayışı yansıtmaması siyaset-kütüphane ilişkisini ortaya koyan başlı başına bir olgudur. Kısaca, *planlama anlayışının kütüphaneler alanına girmesi siyasal bir sürecin sonucu olarak gerçekleşmiştir*.

Bu bölümün sonucu olarak, Cumhuriyet Dönemi'nde kütüphaneler alanındaki hareketlenmelerin büyük ölçüde siyasal nitelikli sürecin ürünü olduğu söylenebilir.

Sonuç

Kuşkusuz, siyaset kurumunun kütüphanelere etkisinin her ülke ve dönem için geçerli olduğu yargısı doğal görünebilir. Ancak, bu etkinin düzeyi (niteliği) ve süresi ülkelerin toplumsal yapılarına göre değişiklik göstermektedir. Diğer bir deyişle, kütüphanelere ilişkin temel değişimlerin sürekli olarak siyasal nitelikli sürece bağlı olması ile bu etkileşimin zaman zaman görülmesi arasında anlamlı farklar bulunmaktadır. Ayrıca, siyaset-kütüphane ilişkisinin *etkileme* ya da *belirleme* düzeylerinde gerçekleşmesi de ciddi ayrımları ifade etmektedir. Doğal bir toplumsal değişim sürecinde kütüphaneler, siyasal alanın olduğu kadar, ekonominin, eğitimin, teknolojinin, hukukun vb. diğer toplumsal yapı öğelerinin de etki alanına girmektedir. Dolayısıyla, kütüphaneler alanındaki değişimler bazen ekonominin, bazen eğitimin, zaman zaman da diğer öğelerin etkisiyle gerçekleşmektedir. Örneğin, modern halk kütüphanesinin Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri'nde ortaya çıkışı özünde ekonomik nitelikli bir sürecin (sanayileşmenin) sonucudur. Oysa, Osmanlı'da halk kütüphanesinin ortaya çıkışını Fransız Notası'na bağlamak kaba bir yaklaşım gibi görünmekle birlikte yanlış olmayacaktır. Ya da Cumhuriyet Dönemi'nin en canlı kütüphanelerinin bir partinin politik amaçlarının aracı olarak oluşturduğunu belirlemek siyaset öğesinin kütüphaneler üzerindeki etki gücünü gösterir niteliktedir. Daha önce de söylendiği üzere, siyasetin diğer kurumlar gibi kütüphaneleri etkilemesi de doğal bir durum olup, herhangi bir olumsuzluk içermemektedir. Ancak, bu etkilemenin toplumsal yapı ve toplumsal değişim olgularının doğal sınırlarını aşması bir sorun kaynağı olabilmektedir. Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde kütüphanelerdeki anlamlı hareketlenmelerin genelde siyasal nitelikli süreçlerin sonucunda gerçekleşmesinin kronikleşmesi bu hareketlenmelerde diğer toplumsal öğelerin olması gereken etkilerini azaltmakta hatta yok edebilmektedir.

Ancak, Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemine ilişkin olarak belirlediğimiz siyaset öğesinin kütüphaneler üzerindeki ağırlıklı etkisi “fiili” bir durumun da kaynağı olmuş ve olmaya devam etmektedir. Bu “fiili” durumun Türkiye’de kütüphane politikası oluşturma ve bu politikaları yaşama geçirmede öncelikle dikkate almak bir zorunluluk olmaktadır. Bunun ötesinde, Türkiye’de kütüphaneler alanında gerçekleştirilecek değişimlerde siyaset kurumuna öncelik verilmesi akılcı görünmektedir. Siyasetin Türkiye’deki olumsuz görüntüsü ve sorunlu yapısı her ne kadar çekingenlik yaratsa da tarihsel gerçekler kütüphanecilik alanında siyaset öğesini “dikkate almadan” değişimin kolay olamayacağını göstermektedir. Elbette, bu “dikkate alışın” niteliği ve düzeyi “iyi” belirlenmelidir.

Kaynakça

- Akyüz, Yahya. (1989). *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1988'e)*. Gnşl. 3. bs. Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi.
- Alpay, Meral. (1990). "Harf Devrimi'nin kütüphaneler açısından önemi", *Kütüphane: Dünyü Yarına Bağlayan Köprü* içinde (199-203). İstanbul: Türk Kütüphaneciler Derneği.
- Aydın, Mustafa. (2002). *Siyasetin Sosyolojisi*. İstanbul: Açılım
- Baltacıoğlu, İ. Hakkı. (1939). *Sosyoloji*. İstanbul: Sebat Basımevi.
- Baysal, Jale. (1983). "Kütüphanecilik", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi* içinde (1306-1322). 5.c.. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Boratav, Korkut. (1990). "İktisat tarihi 1908-1980", *Türkiye Tarihi: Çağdaş Türkiye 1908-1980*. içinde (265-354). 4.c. Haz. Sina Akşin. İstanbul: Cem.
- Cunbur, Müjgan. (1957). "Fatih devri kütüphaneleri ve kütüphaneciliği", *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni* 6(4): 1-16.
- Cunbur, Müjgan. (1964a). "Münif Paşa ve kütüphanelerin yönetimi ile ilgili ilk resmi talimatname", *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni* 13(1-2): 28-35.
- Cunbur, Müjgan. (1964b). "Tanzimat'ın kütüphaneciliğimize etkileri", *TTK Belleten* 28 (112): 691-700.
- Çavdar, Tevfik. (1983). "Halkevleri", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi* içinde (878-884). 4.c. İstanbul: İletişim Yayınları
- Çavdar, Tuba. (1995). *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kadar Osmanlı Kütüphanelerinin Gelişimi*. (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Erünsal, İsmail. (1991). *Türk Kütüphaneleri Tarihi II: Kuruluştan Tanzimat'a Kadar Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu.
- İnalçık, Halil. (2004). *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*. 4. Bs. Çev. Ruşen Sezer. İstanbul: YKY.
- Karaer, İbrahim. (1990). "Türk Ocağı kütüphaneleri", *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni* 4(2): 55-59.
- Karayalçın, Yaşar. (1952). *Kütüphanelerimize Umumi Bir Bakış*. Ankara: Güney.
- Katoğlu, Murat. (1990). "Cumhuriyet Türkiye'sinde eğitim, kültür ve sanat", *Türkiye Tarihi: Çağdaş Türkiye 1908-1980*. içinde (393-502). 4.c. Haz. Sina Akşin. İstanbul: Cem.
- Kıray, Mübeccel. (1964). *Ereğli: Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Keseroğlu, Hasan. (1989). *Halk Kütüphanesi Politikası ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Durum*. İstanbul: TKD İstanbul Şubesi.
- Kışlalı, A. Taner. (1990). *Siyaset Bilimi (Giriş)*. 2. bs. Ankara: İmge.
- Koçak, Cemil. (1990). "Siyasal tarih 1923-1950", *Türkiye Tarihi: Çağdaş Türkiye 1908-1980*. içinde (85-173). 4.c. Haz. Sina Akşin. İstanbul: Cem.
- Kongar, Emre. (1982). *Atatürk ve Devrim Kuramları*. Ankara. Tisa Matbaası..
- Kongar, Emre. (1985). *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*. 4. bs. İstanbul: Remzi.
- Kütüphaneler Komitesi Raporu*. (1961). Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı.
- Ortaylı, İlber. (1983). "Harf devrimi üzerine bir değerlendirme", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi* içinde 5.c. (1296-1297). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özerdin, Sami N. (1960). "Kütüphane politikası", *U*. 24 Haziran 1960.
- Sefercioğlu, Necmettin. (1999). "Atatürk, inkılapları ve kütüphaneciliğimiz", *Arayış: Kütüphanecilik ve Kütüphaneler Üzerine Görüşler ve Düşünceler* içinde (12-20). Ankara: TKD:
- Soysal, Özer. (1998a). "XIX. Ve XX. yüzyıllar Osmanlı siyasal yaşamının kütüphane kurumu'nu etkileyen iki olgusu", *Türk Kütüphaneciliği/Bilginin Yazgısı* içinde (11-21). Ankara: TKD.
- Soysal, Özer. (1998b). "Cumhuriyet ve kütüphaneciliğimiz", *Türk Kütüphaneciliği/Bilginin Yazgısı* içinde (51-99). Ankara: TKD.
- Soysal, Özer. (1998c). *Türk Kütüphaneciliği*. Ankara Kültür Bakanlığı.
- TDK. (1992). *Türkçe Sözlük*. Yeni bs. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu.
- "Tevhid-i Tedrisat Kanunu", *Resmi Gazete* 6.3.1924 sayı.63.
- Tunaya, T. Zafer. (1989). *Türkiye'de Siyasal Partiler*. 3.c. *İttihat ve Terakki*. İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.
- Tuncay, Mete. (1983). "Siyasal tarih 1908-1923", *Türkiye Tarihi: Çağdaş Türkiye 1908-1980*. içinde (27-81). 3.c. Haz. Sina Akşin. İstanbul: Cem.
- "Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkında Kanun" *Resmi Gazete* 3.11.1928 sayı.1030.
- Yerasimos, Stefanos. (1980). *Az gelişmişlik sürecinde Türkiye*. 3.bs. İstanbul: Gözlem Yayınları.
- Yılmaz, Bülent. (1991). "Türkiye'de ekonomi-halk kütüphaneleri ilişkisi", *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni* 5(3): 122-131.